

ANNA TRYKSZA

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

BIOGRAFICZNE OKRUCHY I SIENKIEWICZOWSKIE „ŚLEDZTWA”

REC.: Krzysztof Stępnik, *Henryk Sienkiewicz. Studia z mikrobiografiki prasowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016, ss. 279.

ZDAWAĆ BY SIĘ MOGŁO, iż od czasu ukazania się fundamentalnej dla Sienkiewiczowskiej biografistyki pracy Juliana Krzyżanowskiego¹ i jego następców nic już więcej w tymże obszarze działań naukowych zrobić nie można. Nic bardziej mylnego. Książka Krzysztofa Stępnika stanowi żywy i namacalny dowód, iż nawet w obrębie tak zamkniętych terenów badawczych, jak biografia noblisty i autora *Trylogii*, są miejsca puste, niewypełnione, a przede wszystkim są fakty na nowo ujrzane, przeświecone inną optyką, ujęte w inny niż dotychczas rygor metodologiczny, a które stanowią bezcenny materiał dla Sienkiewiczowskiej biografistyki.

Autor omawianej tu książki jest nie tylko wybitnym znawcą literatury, kultury, historii i polityki dwudziestowiecznej, lecz i prasoznawcą. Ten ostatni aspekt naukowej działalności autora ma fundamentalne znaczenie w kontekście prezentowanej tu pozycji książkowej. Poświęcona została ona biografistycie Sienkiewicza, jednak, jak sam podtytuł wskazuje – są to „studia z mikrobiografiki prasowej”. Jest to niezmiernie ważny aspekt, rys charakterystyczny dla całej książki, w związku z powyższym należy się kilka słów wyjaśnienia.

Jesteśmy przyzwyczajeni, iż najważniejszym, najczęściej wykorzystywanym w naukowych opracowaniach biografii wybitnych postaci literackich twórców, są wszelkie gatunki intymistyki, prywatna korespondencja, więc listy, a także pamiętniki, dzienniki. Tak w rzeczywistości jest, w przypadku biografii Sienkiewicza również. Są to, oczywiście, źródła o wartości, której nie sposób przecenić, jednak nie są one jedynymi, a czasem niekoniecznie najważniejszymi. Książka Krzysztofa Stępnika zdaje się to bezdyskusyjnie potwierdzać. Okazuje się, iż prześwietlenie, z istic benedyktyńską cierpliwością i filologiczną precyzją, źródeł prasowych, które towarzyszyły ważnym momentom życia Sienkiewicza, rzuca zupełnie nowe światło na fakty z życia pisarza lub też ujawnia nowe ich aspekty i nieodkryte konteksty.

Autor bierze pod uwagę niektóre zdarzenia i otacza je wyjaśniającym kontekstem prasowym. Nie są to oczywiście fakty wybrane przypadkowo. Czasowo są one związane z początkiem XX wieku, newralgicznym momentem przed Wielką Wojną i w trakcie niej, natomiast historycznie, kulturowo wpisują się w kontekst światopoglądu, postaw, zachowań pisarza wobec najżywoźniejszych wówczas

1 J. Krzyżanowski, *Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości*, Warszawa 1956 (oraz późniejsze rozszerzone i uzupełnione wydanie: J. Krzyżanowski, *Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości*, uzupełniła i opracowała M. Bokszczanin, Warszawa 2012).

spraw Polski i Europy. Spojrzenie na z pozoru dobrze znane fakty, takie jak nieobecność Sienkiewicza na uroczystościach związanych z obchodami setnej rocznicy śmierci księcia Józefa Poniatowskiego, otrzymanie w darze Oblęgorka, pozorowane wydanie – rzekomo autorstwa Sienkiewicza – odezwy w sierpniu 1914 roku, w kontekście świadectw prasowych sensacyjnie zmienia ich wydźwięk i interpretację. Okazuje się, iż Sienkiewicza często próbowano „rozegrać”, przeciągnąć na swoją stronę (w różnych momentach historycznych byli to zwolennicy Rosji lub germanofile, popierający endecję lub jej przeciwnicy itp.), wykorzystać jego autorytet i popularność do doraźnych celów politycznych.

Autor książki świadomie i celowo wybiera newralgiczne momenty życiorysu Sienkiewicza, by w świetle świadectw prasowych mogły objawić się ukryte intencje, sensacyjne, bo nieujawnione wcześniej (ze względu na zastosowanie innego kontekstu metodologicznego) motywy działania, zarówno samego pisarza, jak i jego otoczenia. Dlatego też mamy w książce Stępnika do czynienia z „mikrobiografią” – kolekcją ważnych, prowokujących do refleksji, choć najczęściej dobrze znanych, lecz nie do końca lub wcale nierozpoznanych momentów z życia Sienkiewicza. Jak stwierdza badacz:

Autor niniejszych studiów pomyślał więc, że dobrze by było [...] zinterpretować biografię autora *Trylogii* z punktu mikrobiografiki prasowej, czyli metody analizy różnego rodzaju drobiazgów i szczegółów (swego rodzaju odpowiedników epigramatu, napisu epigraficznego czy efemerosu) odnoszących się do życia i twórczości jednostki, wyłaniających się z informacji i z form dziennikarskich w gazetach i periodykach polskich. [...] Odrzynamy zatem biografię od intymistyki i korespondencji listowej i przenosimy ją w ten wymiar świadectw, jakie daje słowo drukowane.

(s. 8–9)

W ostatnim zdaniu cytatu zwraca też uwagę niezwykle istotny, bo metodologiczny aspekt prezentowanej tu pozycji. Pod tym względem książka Krzysztofa Stępnika stanowi *novum*. To wypowiedzi prasowe z precyzją i drobiazgowością odnalezione oraz usytuowane we właściwym momencie biograficznym, stanowią zasadnicze źródło informacji, to one są interpretacyjnym punktem wyjścia. Autor wyjawia cel takiego zabiegu:

Zamierzamy wykazać korzyści i zalety zaproponowanego w tej książce pomysłu metodologicznego, na razie wskazując tylko jedną: możliwość odsłonięcia elementów biografii pisarza na scenie publicznej w złożonym wymiarze kontekstu społecznego, kulturowego, cywilizacyjnego i politycznego. Bo każde zdanie wypowiedziane o Sienkiewiczu w dziennikach czy tygodnikach, każde przezeń wymówione słowo sytuowało się w sąsiedztwie spraw, które przynosiło samo życie.

(s. 9)

Żaden z wcześniejszych sienkiewiczologów w ten sposób nie postawił kwestii źródeł prasowych wobec rekonstrukcji biografii pisarza. Właśnie to nowatorstwo metodologiczne, które dodatkowo, w praktyce daje znakomite efekty, stawia omawianą tu pozycję w rzędzie wybitnych osiągnięć w dziedzinie biografistyki oraz prasoznawstwa.

Warto jeszcze uzupełnić i doprecyzować znaczenie tak zarysowanego czynnika metodologicznego o jego „sensacyjny” wręcz walor poznawczo-interpretacyjny. Widoczne jest to najlepiej w kontekście wyjaśniania okoliczności związanych z jednoślósnym wyborem Sienkiewicza na członka honorowego Akademii Nauk w Piotrogradzie. Fakt ów odbił się szerokim echem w prasie (chodziło o różnego rodzaju informacje w „Słowie Polskim”, „Kurierze Warszawskim”, „Gazecie Kieleckiej”) oraz w listach samego pisarza. Wspomnieć należy, iż wydarzenie to i informacja o nim wzbudziły niemało zamieszania oraz nieporozumień wokół osoby Sienkiewicza. Krzysztof Stępnik dokonuje konfrontacji zebranego materiału prasowego z tym, co można o tej sprawie wyczytać z listów. Jest to ruch metodologicznie i w konsekwencji informacyjnie rewelacyjny. Chodziło o polityczną manipulację osobą Sienkiewicza, o wygrywanie interesów strony rosyjskiej poprzez uwikłanie w nie pisarza. Okoliczności te wychodzą na jaw tylko dzięki materiałom prasowym, natomiast w listach intencje te są niewidoczne. Autor komentuje:

Analiza prasowa odsłoniła moment biograficzny nie tylko jako prywatny, ale i polityczny. Informacja i komentarz prasowy skonfrontowane z listem, jak się wydaje, wytworzyły pewną wartość dodaną, której by nie było, gdyby uznać, że prasa ma niższy status źródła niż dokument osobisty. Biografia bowiem nie może abstrahować od wymiaru społecznego, od społecznych kanałów komunikowania się, krążenia informacji i opinii.

(s. 200)

Książka Krzysztofa Stępnika składa się z dziesięciu rozdziałów, a każdy z nich obejmuje wybrany, zamknięty aspekt tematyczny, związany z biografią Sienkiewicza. Przykładowo, rozdział pierwszy *Popularność* skupia się na ujawnieniu zarejestrowanych w ówczesnej prasie świadectw hołdu, czci, wielkiej uwagi, zainteresowania rodaków oraz szeroko pojętej opinii publicznej każdym, nawet najdrobniejszym elementem istnienia i działania Sienkiewicza. Dziś można by mówić o „celebryckiej” wręcz popularności, jakiej doświadczał pisarz. Autor omawianej tu książki ujawnia pasjonujące szczegóły związane z popularnością nie tylko samej osoby twórcy *Trylogii*, lecz i jego dzieł, postaci literackich przez niego stworzonych (szczególnie interesujący wywód dotyczy reklam, w których pojawiają się postaci Sienkiewiczowskich bohaterów), a nawet wody stołowej wydobywanej w Oblęgorze, nazwanej – oczywiście na cześć bohatera *Quo vadis?* – „Ursus”. Wykorzystano też w reklamach innych bohaterów, tych najbardziej rozpoznawalnych, charakterystycznych: Zagłobę (jako nazwę Fabryki Czernidła i Pasty), Podbiępię (jako alkoholową markę).

Tłem dla tytułowej „popularności” pisarza stają się pasjonujące detale ówczesnego życia społecznego, kulturalnego, obyczajowego. Szczególnie ważne i frapujące wydają się fragmenty poświęcone kwestiom nieuregulowanego prawa autorskiego, przez co panującą wówczas sytuację można określić jako „zdziczenie obyczajów wydawniczych” (s. 52). Ofiarą owego wyzysku finansowego, jak i etycznego padał nie raz i Sienkiewicz, o czym świadczą liczne wypowiedzi prasowe (np. w „Kurierze Warszawskim”, „Kraju”, „Ilustracji Polskiej”) przywoływane w rozdziale *Pieniądze*.

Książka Stępnika to nie tylko element prasowej biografistyki Sienkiewicza, lecz i pasjonująca opowieść o Polsce pod rozbiarami. Jest to historia widziana poprzez detale tętniącej życiem rzeczywistości otaczającej pisarza, na którą składają się fascynujące szczegóły obyczajowe związane z rozwojem kinematografii, dystrybucją wód mineralnych i stołowych (rozważanych w kontekście produkcji wody w Oblęgorku), rejestracją zmieniającego się tabu (sposoby przedstawienia śmierci w prasie, literaturze, kinematografii i związanej z tym rewolucji obyczajowej), rozwojem sytuacji na rynku prasowym na początku XX wieku, powstających nowych zawodów (np. fotograf prasowy), związków i zależności pomiędzy sztuką literacką a rodzącym się i zdobywającym coraz większe wpływy kinem. Omawiana tu pozycja naukowa staje się dzięki temu pasjonującą opowieścią o tajnikach codziennej egzystencji ukrytych w prasowych drobiazgach.

Ze względu na to, iż momenty życia pisarza są prześwietlane przez świadomość, obyczajowość, faktografię zarejestrowaną w publikacjach prasowych, otrzymujemy w efekcie wypowiedź *stricte* naukową, jeśli idzie o metodę i rzetelność badawczą (należy tu podkreślić gigantyczną wręcz pracę autora), jak również świetnie, potoczyscie opowiedziane, niezwykle mikrohistorie, dotyczące obyczajów, kultury, historii, polityki, codzienności Polski i Polaków przed Wielką Wojną i w trakcie niej. Bezценne znaleziska owych informacyjnych drobiazgów budujących otoczenie dla faktografii Sienkiewiczowskiej zawdzięczamy filologicznej precyzji badacza i metodzie „śledztwa”, które kojarzyć może omawianą tu pozycję z literacko-naukową metodą stosowaną przez Jarosława Marka Rymkiewicza w jego znakomitym cyklu *Jak bajeczne żurawie...*², poświęconym Adamowi Mickiewiczowi. Białe plamy, niewyjaśnione okoliczności, intrygujące zachowania, zastanawiające fakty prowokują Stępnika do stawiania pytań i konstruowania miniaturowych dochodzeń „w sprawie”. Jest to świetnie widoczne w poniższym fragmencie:

Kto mógł przesłać do redakcji lakoniczną, ale o wielkiej wadze informację? Może była to agencja informacyjna, a może korespondent „Kurieria Warszawskiego”? To drugie przypuszczenie jest bardziej prawdopodobne, gdyż inne dzienniki przedrukowywały informację właśnie za „Kurierem Warszawskim”. Może tym korespondentem był Włodzimierz Łada, relacjonujący przygotowania do krakowskich obchodów i ich przebieg? Ale, jeśli tak, czy mógłby dopuścić się on podania mylnej daty uroczystej akademii (odbyła się ona zgodnie z wszelkimi zapowiedziami w sobotę, a nie w niedzielę)? Nie wiadomo [...].

(s. 148)

Ta metoda prowadzenia „opowieści” prowokuje do myślenia, do śledzenia wraz z autorem „sensacyjnych” tropów biograficznych, sprawia, iż publikacja naukowa staje się dla odbiorcy fascynującą przygodą, grą w „odkrywanie śladów przeszłości”.

Adekwatne fragmenty ujawniające obecność autora *Trylogii* w ówczesnej prasie, jego wypowiedzi, komentarze, informacje, opinie, relacje odnalezione zostały w przebogatym materiale ukazujących się wówczas dzienników, tygodników o prze-

2 W skład cyklu wchodzi: *Żmūt*, Paryż 1987; *Bakēt*, Londyn 1989; *Kilka szczegółów*, Kraków 1994; *Do Snowia i dalej...*, Kraków 1996.

różnym nachyleniu politycznym, różnorodnej tematyce, miejscu i częstotliwości ukazywania. Jako źródła informacji biograficznych pojawiają się zarówno czasopisma powszechnie znane, cenione i czytane, jak i te bardziej niszowe, branżowe lub ukazujące się w mniejszych miastach. Mamy więc obok siebie (przykładowo) następujące tytuły: „Tygodnik Ilustrowany”, „Kurier Warszawski”, „Kraj”, „Świat”, „Przegląd Techniczny”, „Straż Polska”, „Słowo Polskie”, „Goniec Częstochowski”, „Gazeta Wieczorna”, „Gazeta Kielecka”, „Biesiada Literacka”, „Tygodnik Mód i Powieści”, „Czas”, „Wiek Ilustrowany”. Dzięki doskonałemu conceptowi metodologicznemu autora omawianej tu pozycji oraz świetnym wynikom osiąganym przy jego zastosowaniu, materiały prasowe „awansują”, bez wątpienia stają się pełnoprawnym źródłem biograficznych faktów i nowych możliwości interpretacyjnych.

Dokumenty prasowe ukazują Sienkiewicza jako człowieka niezwykłego taktu i grzeczności, ale nie „chorągiewki na wietrze”, który potrafił niezwykle umiejętnie, zachowując godność osobistą i nie ponosząc uszczerbku moralnego, wybrnąć z sytuacji czysto politycznych, w których uczestniczyli i próbowali „rozgrywać” osobą pisarza swoje karty zwolennicy różnych opcji, frakcji, przekonañ politycznych. Pisarz, oczywiście, płacił za to wysoką cenę – potwarze, paszkwile, publicznie wyrażana wobec niego niechęć, lecz mimo to okazał się „człowiekiem nie do zawłaszczenia” (s. 237).

Ujawnienie zakulisowych działań, wręcz manipulacji (rozdziały: *Manipulacje, Prowokacja, Jawna niechęć*), prób wykorzystania dla swoich interesów popularności i pozycji pisarza, co jest mało widoczne w dokumentach intymistyki, stawia źródła prasowe na równi, jak i czasem wyżej, w stosunku do źródeł tradycyjnie branych pod uwagę w badaniach biograficznych.

Należałoby tylko życzyć autorowi książki siły i cierpliwości, abyśmy mogli nie tylko wybrany na metodologiczny „test” okres życia Sienkiewicza, lecz całe jego *spectrum*, obejrzeć z nowej perspektywy.

ABSTRACT

BIOGRAPHICAL CRUMBS AND SIENKIEWICZ'S "INVESTIGATIONS"

This review article is an overview of Krzysztof Stępnik's *Henryk Sienkiewicz. Studies of press microbiography (Henryk Sienkiewicz. Studia z mikrobiografiki prasowej, 2016)*, which presents an innovative and valuable approach to selected facts from the life of Henryk Sienkiewicz (including the time of the Great War and its duration). They are "sensational" because they constitute a basis for conducting a scientific "investigation". Crucial here is a different than before methodological approach that puts press sources on an equal footing (and sometimes even higher) with the traditional intimistics.

KEYWORDS

biography, Henryk Sienkiewicz, history of the press, journalism, Krzysztof Stępnik

